

Ա. ԵՐԵՄՅԱՆ

ԳՐԻՉ, ԺԱՂԿՈՂ ԵՎ ՈՍԿՈՂ ՕԳՍԵՆԴ ԵՐԵՂԸ

աղանդավոր գրիչ և վարպետ ոսկող ու ծաղկող Օգսենդ (Աւգստինոս) աբեղան հայ ժողովրդի դարավոր մշակութի գրչական արվեստի պատմության մեջ առանձնահատուկ էջն ունի այն տեսակետից, որ նա միջնադարում շատ մանր տառերով ձեռագրեր ընդօրինակող հմուտ գրիչների շարքում առաջնակարգ տեղ է գրավում:

Նա ԺՆ դարի այն լավագույն և ճարտար գրիչներից մեկն է, որի շատ փոքր, բայց նույնքան էլ պարզ ու գրավիչ տառերով ընդօրինակած ձեռագրերն այսօր հայ գրչական արվեստի թանկագին ավանդներ են և ցայտուն գաղափար են տալիս նրա ինքնուրույն գեղարվեստի էության ու նվաճումների մասին: Բայց նա իր դարաշրջանում փայլել է ոչ միայն մանրատառերով ձեռագրեր ընդօրինակելու վարպետությամբ, այլև որպես հմուտ ոսկող, ծաղկող և տոմարական աղյուսակներ կազմող:

Անժխտելի է, որ նրա ստեղծագործությունները մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում ոչ միայն Ղրիմի Կաֆա (Թեոդոսիա) քաղաքի գրչական դպրոցի պատմության, այլ նաև ԺՆ դարի ձեռագրերի ծաղկման և ոսկեզօծման արվեստի ուսումնասիրության համար:

Վաստակավոր արվեստագետ հոգևորականի կյանքի պատմության գլխավոր էջերի լուսաբանության համար, դժբախտաբար, շատ քիչ տեղեկություններ կան: Այսքանը միայն պարզ է, որ նա իր հոգում թաքնված գեղարվեստական տվյալները մշակել է և նրբացրել Ղրիմի հայաշատ քաղաքներից Կաֆայի նկարչական և գեղարվեստական արվեստների դպրոցում, որը ձևակերպվել է տաղանդավոր մանրանկարիչ, գրիչ և կազմող Քրիստոսատուրի մոտ և հանդիսացել է նրա լավագույն աշակերտներից մեկը: Նվիրվել է հոգևոր կոչման և եղել է Կաֆայի մոտ

գտնվող Ս. Անտոնի պատմական վանքի միաբան: Իր հեզ բնավորությամբ սիրվել է և գնահատվել թե՛ իր ուսուցիչ, թե՛ վանքի միաբաններից և թե՛ ժողովրդից: Մանրանկարիչ Քրիստոսատուրը դեռ 1492 թվականին գրած «Շարակնոց»-ում նրան դրվատել է այսպես. «Զհեզն՝ իմոյ սնուցեալն զԱւգստինոս»:

Վաստակավոր գրիչն երկար տարիներ ապրել է և ստեղծագործել գլխավորապես Կաֆայի Ս. Անտոնի պատմական վանքում, որ 1429—1445 թվականների ընթացքում ընդօրինակել է բազմաթիվ ձեռագրեր, տողել է իր սիրելի ուսուցիչ՝ Քրիստոսատուրի գրած մագաղաթների էջերը և տոմարագիտական աղյուսակներ է կազմել: Չնայած, որ նա հանդիսացել է Կաֆայի գեղարվեստական դպրոցի լավագույն գրիչներից, գծագրողներից և ոսկողներից մեկը, բայց նա համեստությամբ իր գեղեցիկ բարեմասնությունները նվաստացրել է այսպիսի տողերով. «Ապիկար և տխմար գրիչ», «մեղապարտ կրօնաւոր», «անպիտան գրիչ», «սուտանուն աբեղայ», «անարհեստ և փցուն գրիչ», «բազմամեղ աբեղայ»:

Նշանավոր արվեստագետ հոգևորականի մեղվաջան գործունեության մասին ավելի պարզ գաղափար տալու համար այստեղ առաջ բերենք նրա ընդօրինակած մեզ ծանոթ ձեռագրերը, որոնք Կաֆայի գրչական դպրոցի թանկագին ավանդներ են և վկայում են Օգսենդի գեղարվեստական ձիրքի մասին:

Իր գրչական արվեստի առաջին շրջանի աշխատանքները մեզ տանում են 1429-թվականը: Այդ ժամանակ նա իր տաղանդավոր ուսուցիչ՝ Քրիստոսատուրի նույն թվականին Կաֆա քաղաքի Ս. Անտոնի վանքում գրած «Շարակնոց»-ի մագաղաթի էջերը տողում է: Ահա իր ուսուցիչ Քրիստոսատուրի վկայությունը. «...Յիշեսցէ... և զհեզն՝ իմոյ սնուցեալն զԱւգստինոս կրաւնաւոր քահանայն, որ մագաղաթն տողեացաւ: Ձեռագիրը խնամքով պահվում է Փարիզում:

1431 թվականին վաստակավոր գրիչ և մանրանկարիչ Քրիստոսատուրը Կաֆայի Ս. Անտոնի մենաստանում գրում է մի «Ճաշոց»։ Օգսենդն օգնում է ուսուցչին, կուլում է և հարդարում ձեռագիր մագաղաթը։ Կարդանք հիշատակարանի տողերը. «...և հոգևոր որդեակն իմ Աւգսէնդ մանուկ կրանաւորն աւգնական եղև կոկելովն և յարդարեալ պատրաստելով... յիշեցէր ի Տէր Քրիստոս... և հոգևոր որդւոյն իմոյ Աւգսէնդ մանուկ կրանաւորի, և եղբարն և ծնողաց նորին»։ Ձեռագիրը սեփականութիւնն է Երեւանի Պետական ձեռագրատան։

Այնուհետև 1432 թվականին, տաղանդավոր մանրանկարիչ և գրիչ Քրիստոսատուրը «մեծ մայրաքաղաք» Կաֆայի Ս. Անտոնի վանքում գրում է մի «Մանրուսմունք», որի հիշատակարանում խնդրում է հիշել իր աշակերտին. «...Յիշեսցիք... և զաշակերտն իմ զԱւգսէնտ կրանաւոր քահանայ»։ Գրչագիրն Երեւանի Պետական ձեռագրատան սեփականութիւնն է։

Երկու տարի հետո՝ 1434 թվականին, Հովհաննէս կրոնավորը Ղրիմում ստանում է մի Ավետարան և կազմել է տալիս։ Այս 1451 թվականին ծախում է «մեղտեսի» Տերտերին։ Ավետարանին առանձին գրավուցիւն է տալիս ոսկե երանգը, որի համար պարտական ենք Օգսենդին։ Ահա հիշատակարանի տողերը. «...Ջոսկաւ սուրբ Ավետարանիս զԱւգսենդ սուտանուն արեղայս աղաչեմ յիշել ի Տէր»։ Ձեռագիրը գտնվում է Երեւանի Պետական ձեռագրատան։

Նշանավոր գրիչ, ծաղկող Օգսենդը հայոց ՊՁԴ (884+551=1435) թվականին «առաքինասէր և սրբասնեալ» Եսայի կուսակրոն արեղայի խնդրանքով՝ «մեծ մայրաքաղաք Կաֆայի մոտ գտնվող Ս. Անտոնի վանքում, «ընտիր արքինակէ» գրում է մի Մանրուսմունք։ Կարդանք «խաղատետր»-ի էական մասը. «...Գրեցաւ խաղատետրս ի թվ. հայոց ՊՁԴ (884+551=1435) ամի, ձեռամբ ապիկար և տխմար գրչի Աւգսէնդ մեղապարտ կրանաւորի, ի խնդրոյ Եսայիայ առաքինասէր և սրբասնեալ կուսակրոն արեղայի... Արդ, եղև սկիզբն և զրաւ խաղախորիս լի ընտիր արքինակէ, որ կոչի Առաքելցի յաշխարհս հոնաց, ի վիանս, որ յանուն Սրբոյն Անտոնի, որ է առնթրեմ մեծի մայրաքաղաքի Կաֆայի, առաջնորդութեան վանաց և աթոռակալութեան մեծի վարդապետի քաջ բարունոյ տեառն Սարգսի...»։ Ձեռագիրն Երեւանի Պետական ձեռագրատան սեփականութիւնն է։

Միջնադարից մեզ հասած հայ ժողովրդի մշակութի մի շարք արժեքավոր ձեռագրերը վկայում են, որ Օգսենդն իր դարաշրջանում հանդիսացել է բեղմնավոր գրիչ։ 1435 թվա-

կանին նա «առնթրեմ մեծի մայրաքաղաքի Կաֆայի» գրում է հայ գրչական արվեստի զանազան հարստացում է մի նոր ձեռագրով։ Դա մագաղաթյա մի ընտիր Տոնացույց է, որ Երեւանի Պետական Մատենադարանի ձեռագրատան ամենափոքր գրչագիրն է, որի մագաղաթյա թերթերի մեծությունն է 4×3,3 սմ.։ Ահա հիշատակարանի էական մասը. «...Գրեցաւ Տոնացոյցս յաշխարհիս Ղրիմի, առնթրեմ մեծի մայրաքաղաքիս Կաֆայի, ի թվ. հայոց ՊՁԴ (884+551=1435), ի հայրապետութեան Տեառն Կոստանդնեայի և յեպիսկոպոսութեան Տէր Կարապետի, ձեռամբ անպիտան գրչի Աւգսէնտ կրանաւորի... Յիշեցէք... և զիս զօգսէնտ մեղապարտս»։ Ձեռագիրը գտնվում է Երեւանի Պետական մատենադարանի ձեռագրատան։

Մեղվաշան գրիչ, ծաղկող և ոսկող Օգսենտը, 1437 թվականին, դարձյալ Ղրիմում, գրում է և ծաղկում «Համառոտ լուծմունք Յովհաննու Աւետարանին Գրիգոր Տաթևացու» խորագրով ձեռագիրը, որ Երեւանի Պետական մատենադարանի ձեռագրատան սեփականութիւնն է։ Առաջ բերենք հիշատակարանի սեղմ տողերը. «Ջատացաւ Սուրբ Գրոցս զտէր Սարգիս րարունապետն և զփցուն գրիչս զԱւգսէնտ սուտանուն կրանաւորս յիշեցէք... գրեցաւ թվ. ՊՁԴ (886+551=1437) ...Ջփցուն գրիչս զԱւգսէնտ սուտանուն արեղայս, որ զգիրքս ծաղկեցի, աղաչեմ յիշել ի Տէր»։ Գրչագիրը գտնվում է Երեւանի Պետական մատենադարանի ձեռագրատան։

Նույն 1437 թվականին գրիչ Օգսենդ կրոնավորը, մեծ մայրաքաղաք Կաֆայում, Հակոբ քահանայի համար, գրում է մի Տոնացույց (Ճառերնոր), ինչպես այդ ցույց են տալիս հիշատակարանի հետևյալ տողերը. «Գրեցաւ Տոնացոյցս յաշխարհս Ղրիմ, առնթրեմ մեծի մայրաքաղաքիս Կաֆայի, ի հայոց ՊՁԴ (886+551=1437), ի հայրապետութեան Տեառն Կոստանդնեայի և յեպիսկոպոսութեան Տէր Կարապետի, ձեռամբ անպիտան գրչի Աւգսէնտ կրանաւորի, ի վայելումն Յակոբ քահանայի և ի յիշատակ կենակցին իւրոյ Զոհար-Մելիքին, և զաւակացն իւր»։ Ձեռագիրը գտնվում է Կոստանդնուպոլսում։

Մի տարի անց՝ 1438 թվականին, բազմավաստակ գրիչ և ծաղկող Օգսենդ կրոնավորը գրում է «Վարք Յովհաննու Ոսկեբերանի» ձեռագիրը։

Այնուհետև՝ 1441 թվականին, օգսենդը դարձյալ մայրաքաղաք Կաֆայի Ս. Անտոնի վանքում գրում է մի Տոնացույց, որի հիշատակարանում կարդում ենք. «...Արդ, գրեցաւ Տոնացոյցս բոլոր տարոյն ի թվ. հայոց ՊՂ (890+551=1441) ամի, ձեռամբ

անարհեստ և փցուն գրչի Աւգսէնդ ի Կաֆայս, առ ոտս սրբոյն Անտոնի ճգնատրին... ընդ նոսին յիշեսցիք և զիս և զբաղմամբդ աբեղայս զԱւգսէնդս՝ զանարհեստ գրիչս և զոսկաւոս...»։ Ձեռագիրը Տոնացույցը գտնւում է Երևանի Պետական մատենադարանի ձեռագրատանը։

1445 թվականին Օգսենդը հայ գրչական արվեստին նվիրում է մի Տումարատետր, որը գրում է «ի յանբարի և ի դառն ժամանակիս», Ղրիմի մայրաքաղաք Կաֆայում։ Ընդգծենք հիշատակարանի էական տողերը. «Եւ զստացաւդ սորա լիշեա զերջանիկ րաբունապետն մեր զտէր Սարգիսն, որ է աթոռակալ Կաֆայիս և առաջնորդ վանիցս Սրբոյն Անդոնի, որ ստացաւ զսա ի յարդեանց իւրոց և ետ գրել զսա և ծնողաց իւրոց, ի թվականութեանս հայոց ՊՂԴ (894 + 551 = 1445)... Եւ ես՝ անարհեստ գրիչս Աւգսէնդ անարժան և բաղմամբդ աբեղայս գրեցի զտումարատետրս զայս ի յանբարի և ի դառն ժամանակիս, ի մայրաքաղաքս ի Կաֆայս, առ ոտս սրբոյն Անտոնի, յիշատակ երջանիկ րաբունապետին մերոյ Տէր Սարգիսի, և որ զմեզ յիշէ ինքն յիշեալ լիցի ի Քրիստոսէ, որ է աւրհնեալ [յ]աւիտեանս, ամէն»։ Ձեռագիրը գտնւում է Երևանի Պետական մատենադարանի ձեռագրատանը։

Իզրափակենք։ Հայ ժողովրդին պատիվ բերող Ժն դարի վաստակավոր արվեստագետներից մեկն է բեղմնավոր գրիչ, հմուտ ծաղկող ու ոսկող Օգսենդ աբեղան, որի պայծառ կերպարը դառնում է հմայիչ, երբ դիտում ենք նրա ավանդ թողած ձեռագրերը, որոնք գրչական և նկարչական արվեստների գեղեցկություններ են, որոնց մեջ ցոլանում է նրա ստեղծագործական բարձր մշակույթը և վարպետությունը։

Տաղանդավոր արվեստագետ հոգևորականի մեզ ավանդ թողած մի շարք ձեռագրերը գտնւում են Երևանի Պետական ձեռագրատանը։ Դրանք հայ մշակույթի մի-մի պեր-

ճախոս վավերագրեր են, որոնք վկայում են, որ Օգսենդը Ժն դարի հայ գեղարվեստի այն հազվագյուտ վարպետներից է, որն իր դարաշրջանում փալլել է ոչ միայն որպես հմուտ ոսկող ու ծաղկող, այլև շատ մանր տառերով ձեռագրեր ընդօրինակող անզուգական գրիչ։ Նրա մանրատառ գրչության և ոսկեզօծ դժագրությունների մեջ և՛ արվեստի նրբութուն կա, և՛ բանաստեղծական գեղեցկություն։

Նրան ենք պարտական Երևանի Պետական ձեռագրատանը գտնվող շատ մանր տառերով գրված ամենափոքր ձեռագիրը։ Դա գրչական արվեստի մի թանկագին և հազվագյուտ ստեղծագործություն է, որը վկայում է, թե Կաֆա քաղաքի Ս. Անտոնի մենաստանի գրչական մշակույթը ինչպիսի նրբության ու կատարելության է հասել։ Առասարակ, Օգսենդ աբեղայի ընդօրինակած ձեռագրերը մեզ պատմում են Ղրիմի հայաշատ քաղաքներից Կաֆայի գեղարվեստական դպրոցի գրչական, ոսկեզօծման և ծաղկման արվեստների աճի, ուղղության, ձևավորման, նվաճումների մասին։ Արձանագրված երևույթներն էլ նշում են, որ Օգսենդ աբեղան իր հմուտ գրչով, վրձինով և ինքնատիպ ոճով հայ գրչական ու նկարչական արվեստների լավագույն վարպետների շարքում առանձնահատուկ տեղ է գրավում։ Նրա ստեղծագործական արվեստի ներշնչման աղբյուրները անկասկած դալիս են հայ ժողովրդի գեղարվեստի փառավոր անցյալից, նրա դարավոր գրչական, նկարագրողական և ոսկեզօծման գեղեցկություններից։ Այս տեսակետից էլ Օգսենդի արվեստի նվաճումներն արժանի են առանձին ուշադրության¹։

1 Աղբյուրներ— Գառեգինե Խախիկոսյան «Հիշատակարանը ձեռագրաց», Հ. Հակոբոս Տաշյանի «Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին, Մխիթարեանց ի վիեննա», Լ. Ս. Խաչիկյանի «Ժն դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», «Հանդէս ամսօրեայ», «Արարատ» և ուրիշներ։

